

CSERGŐ BÁLINT

MÉRTÉKEGYSÉGEK ÉS MÉRŐESZKÖZÖK SZÁZADUNK HÚSZAS-HARMINCAS ÉVEIBEN KÜKÜLLŐKEMÉNYFALVÁN

A régi mértékegységekről a tizedes számrendszeren alapuló mértékrendszerre való áttérés, a párizsi egyezmény elfogadása (1875. május 20.) után, Küküllőkeményfalván is hosszú idő alatt ment végbe. A jelek szerint az első világháború előtt a faluban kevésbé ismerték az új mértékrendszert, és használatát a hatóságok sem szorgalmazták különösképpen. Az átmenet és a végleges áttérés időszaka az 1920–30-as évekre tehető. A folyamatra a legnagyobb hatást a székelyudvarhelyi keddi hetivásárok, valamint az országos kirakó- és baromvásárok,¹ továbbá, a falusi és városi üzletek meg a többségükben városi mestereknél tanult helybeli iparosok (asztalos, kerekes, csizmadia, szabó, mészáros) gyakorolták. Írásban a hatóságok is megkövetelték már az új mértékegységek használatát, a piacon pedig megbüntették a nem hitelesített régi mérőeszközök használatát.

A régiokról az új mértékegységekre való átszámítások eléggé nehézkesek és bizonytalanok voltak. Ezen igyekeztek segíteni a kalendáriumokból sohasem hiányzó átszámítási kulcsok és táblázatok. Becslésem szerint a háztartásoknak legalább a fele évente megvásárolta a kalendáriumot az olvasmányokért, időjóslatokért, valamint a hasznos tanácsokért és tudnivalókért.²

A tárgyalt időszakban a faluban már nem ismertek és úgy tűnik, nem is használtak több, országosan elterjedt mértékegységet, mint *akó*, *meszej*, *icce*, *pint*; mások a 20-as évekre már teljesen feledésbe merültek, mint *ejtél*, *lat*, *mérföld*, *lánc*, *kötél*, *rőf*, *láb*, *mérő*, *köböl*, *nyíl*. Az utóbbiak közül egyeseket ha mesékben, szólásokban említettek is, pontos méreteiket már nem tudták.

Alább a tárgyalt időszakban használt, szűkebb értelemben vett mértékegységek, mérések, mérőeszközök mellett bemutatjuk az élőlények és élettelen tárgyak határozott és határozatlan számszerű jelölését, az életkori meghatározásokat, a hőfok, fényerő, fizikai tulajdonságok (formák) kifejezéseit, továbbá az osztozás, kárbecslés, valamint a gazdálkodás eredményeinek értékelési módját. Ezek a tágabb értelemben vett mértékegységek túlnyomóan becslésekre, tapasztalatokra, közismert dolgokkal való összehasonlításra alapultak, és kisebb-nagyobb eltéréseket engedtek meg, de érvényességüket általánosan elfogadták, amikor a pontos mérés nem volt szükséges vagy lehetséges.

Hosszmértékek

Általánosan használt hossz mérték a *col*³ meg a *sing* volt, de mérték már *métörrel* is.

A collal a tárgyak vastagságát, szélességét mérték, de a hosszúságot már méterben és *cēntiben* fejezték ki. Mérőeszköz a kereskedelemben kapható *colstokk*⁴ (összehajtható mérővessző). Ennek egyik oldalán a deci- és centiméterek, a másikon a colok és *vonalak* voltak megjelölve. A colt mondták néha *hüvejknek* is, a „vonal”-at ritkán használták.

A colokban kifejezett vastagság és szélesség alapján különböztették meg a faragott vagy fűrészelt fatermékeket: *léc* (1,5–2 col vastag, 2–3 col széles); *dēcka* (a lécnél szélesebb, vastagsága 0,75 coltól 2 colig); *foszli* vagy *foszlidēcka*⁵ (2–3 col vastag); *hidlásnak való* (istállópadozat) és *hidnak való* (3–4 col vastag); *szarufa* (3–4 col széles és vastag, négyzet vagy téglalap keresztmetszetű faragott vagy fűrészelt fa, az utóbbit *staflinak*⁶ is mondták). Mindezek hossza 2–6 m, a szarufa rendszerint 3–7 m, a *szarvzatoknak* való 12 m is lehetett.

A vékonyabb, 5–6 col átmérőjű, 3–12 m hosszú fenyőrönköt faragás nélkül *bornafaként* régebben házak, csűrépületek falainak felrakásához is használták. Ezt, ha négy lapra kifaragták, *rakófának* mondták. A *koszorúfa*, *koszorúgerenda* (a falakat befejező, felül összefogó gerenda) vastagabb, 8–14 m hosszú rönkből készült. A legrégebbi házak és a csűrépületekbe foglalt *pajták* (istállók) *talpgöréndákra* voltak építve. Ezeket tölgyfából 8–12 col vastagra és 14–20 col szélesre faragták. Hatalmas tölgyfa *hidgeréndákra* volt építve a Küküllőn átvezető *fődeleshid* is. Úgyszintén tölgyfából faragták a rövidebb és vékonyabb *pincegeréndákat* és *hidlászgeréndákat* is. A fenyőn és tölgyfán kívül építkezéshez más faféléket egyáltalán nem használtak.

A vékonyabb szál tölgyfából 1,80–2 m hosszú *kertsasokat* (kerítésoszlopok) faragtak. A legszebb, legvastagabb törzseket *kapuzábéknak* (kapufélfák), a leghosszabbakat a nagy székely kapuhoz szükséges *kontyfának* szánták.

A lábáról levágott fának vastagsága és hosszúsága szerint különböző elnevezései voltak: *vessző*, *husáng*, *koszt* (kb. 3 cm átmérőig), *karó* (3–8 cm), *rúd* (6–10 cm), *lécnek*, *szarufának való* (8–15 cm), *tőke*, *gömbfa* (kb. 15 cm átmérőn felül). A tőke lehetett *csutak*, *tőkevég* (3 m hosszúságig), *kurtatőke* (3–4 m), ezen felül *tőke*, *hosszútőke* (7–8 m-ig), az ennél is hosszabb *geréndának*, *koszorúfának való* (ha eléggé egyenes volt).

A lécnél meg a faragottfa vastagságát és szélességét két számmal mondták és írták, pl. *3–4-es* (három-négyes), *3x4-es*, *3/4-es* (három-négyes). Ezeket a méreteket előbb colokban, a 30-as években már centiméterekben értették, de általában hozzátették, hogy melyik mértékegységről van szó.

Singgel a házi szőttesek hosszúságát mérték. Más mérésekhez ritkán használták, inkább csak becslés alapján, hozzávetőlegesen jelölték vele a méreteket, pl. „mégvan az hét sing, ojan két singes, három singnyi, négy singkora”. Szó szerint is igaz volt tehát a közmondás, hogy „nem singgel mérik az embört”.

Egy singben volt három *nagyarasz* vagy négy *előarasz*, *kicsiarasz* (a kiterjesztett jobb tenyér hüvelyk- és kicsiujjja, illetve hüvelyk- és mutatóujja vége közti távolság). A szöttes szélességét singben és kisaraszban jelölték meg. A *rőföt* már nem ismerték, de a vásznat, szövetet árusító üzletet még *rőfösbótnak* mondták.

A fonásnál és szövésnél még más, különleges mértékegységeket is használtak, de mivel ismertetésükhöz a munka menetének és eszközeinek bemutatása is szükséges, ezeket *Fonás*, *szövés* című tanulmányunkban írjuk le.

Mivel az arasz hosszúsága egyénenként eltérő (a nagyarasz 20–22 cm, a kicsi 15–17 cm), a sing is eléggé pontatlan mértékegység volt (60–68 cm). Átszámításhoz ritkán folyamodtak, ilyenkor 62–64 cm-nek vették.

A col átszámítását a famesterségekkel, faragott és fűrészelt áruk adásvételével foglalkozók, erdőkitermelő cégekhez *faragóba* (erdei bérmunka) járók a kalendáriumokból ismerték. A mindennapi gyakorlatban a félcolt 12–13, a háromnegyedet 20, a colt 25 mm-nek számították át.⁷

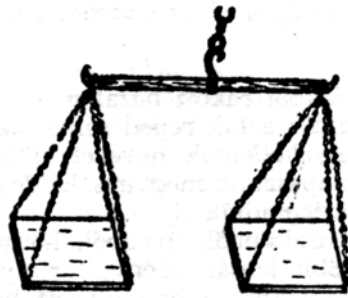
Az országúti távolságokat a *kilóméteres kövek*, száz méterenként a *hëktós kövek* jelezték, és ezek szerint számolták is. Más távolságokat is igyekeztek a méterrendszer szerint becsülni, de gyakoribbak voltak egyéb megjelölések, mint *látótávolság*, *hallótávolság*, *futamodásnyi*, *kőhajintásnyi*, *lépés*, *lépésnyi*, *lépéskora*, *negyed-*, *félóra*, *óra*, *napi járás* (gyalog).

Igen viszonylagos, idegenek szemében félrevezetésnek tűnő távolságjelölés volt az *ehejt* meg az *ahajt*. Az adott helyzet, a beszélgetés tárgya és helye mondta meg, hogy mit kell érteni rajtuk. Az „ehejt” lehetett karnyújtásnyi, néhány lépésnyi, de több km távolság is. Pl. a *fésze ehejt* (kezemügyében) van, de Csik, Gyergyó is lehet *csak ehejt* (50–60 km), ha az ország távolabbi tájairól is szó esik. Az „ahajt” szerint a fejsze már 3–4 lépésnyire, de az *élet* (telek) másik végében is lehet, Csik pedig ahajt, a Hargitán túl van.

Súlymértékek

A nehezebben beszerezhető és kezelhető mérőeszközök hiányában a súly méréséhez aránylag ritkán folyamodtak. Kivétel nélkül mindig súlyra mérték az *esztenán*⁸ (juhászknunyó) a sajtot a *komponával*⁹ (1. rajz), valamint a faluban, felfüggesztett nyelven és serpenyős mérleggel (kalmármérleg) a kényszervágásból származó húst. Mértékegységül már a *kilót*, *félkilót* és *negyedkilót* használták, illetve ilyen értékű öntött vasúlyokkal mérték, de gyakran még fontot, *félfontot* mondtak, kereken fél kilogrammnak számítva egy fontot. A „kompona” nemcsak mérőeszköz, hanem mértékegység is volt: 18 font vagy 9 kg, amennyit két rendszeren tejelő juh után fizetett a *major* (főjuhász) a gazdának. A major mindig *egy kompona* vagy *fél kompona* sajtot adott ki egyszerre.

A 20-as években az ordát még kupával, attól kezdve gyakrabban kilóval mérték. Az esztenán rendszerint nem volt elegendő súly, ezért pontosan megmért és megjegyzett kövekkel pótolták.

1. *Kompona*

A boltokban, mészárszékekben hiteles kalmár- és asztali mérlegekkel mértek, még ha a vásárlók gyakran fontokban kérték is az árut. A nép ismerte a *dékát* és a *mázsát* is. A gépi cséplés szintén a 20-as években vállalt általánossá; itt a szemesgabona mérőeszköze a *décima*¹⁰ (tizedes mérleg) volt.

Űrmértékek

A legáltalánosabban használt és a legtovább fennmaradt mértékegység a *kupa* meg a *véka* volt.

Egy kupában volt *négy fertáj*¹¹ (negyedkupa), 16 kupa tett ki *egy vékát*. Kupával mértek minden folyadékot, szilvaízet és a vékánál, esetleg félvékánál kevesebb szemesgabonát, őrleményeket, borsót, szemespaszulyt, here- és lucernamagot, apróbb nyers és aszalt gyümölcsöket, vékával pedig mindezekből a nagyobb mennyiségeket – kivéve a folyadékokat –, valamint a *pityókát* (krumpli), almát, bükkönyt.

A kupás edénnyel a szilárd anyagokat szokás szerint *tetézve* mérték; a *csapott kupa* szűken mértnek számított. A kölcsönlisztet rendszerint *nyomott tetézkupával* adták. Kisebb mennyiségeket *félkupával* vagy *fertájkupával* is mérték. A hatóságok a piacon megkövetelték a liter használatát; átszámításnál kerekén három fertálykupát vettek egy liternek.

A vékávmérésben is volt *tetézvéka* és *csapottvéka*, valamint *nyomott tetézvéka*. Ha előre ki nem kötötték, a vevő becsapva érezte magát a csapottvéka miatt. Az őrölni vitt szemesgabonát otthon mindig tetézvékával mérték a zsákba, majd a lisztet (őrleményt) újra megmérték: ennek nyomott csapottvékának kellett lennie, különben azt jelentette, hogy a molnár a vékából vámként egy kupánál többet vett ki, mire a gazda rendszerint molnárt cserélt. (A faluban három malom volt.)

A méréseknél a csalást a közvélemény nagy bűnnek tartotta, erről szól a faluban közismert anekdota:

A molnár és a mészáros találkoznak a pokolban. Kérdi a molnár:

– *Te miért kerültél ide?*

– *Igen szűkön mértem.*

– *Hát akkor a másvilágon sincs igazság! Én igen bővön mértem* (ti. a kupával a vámot).

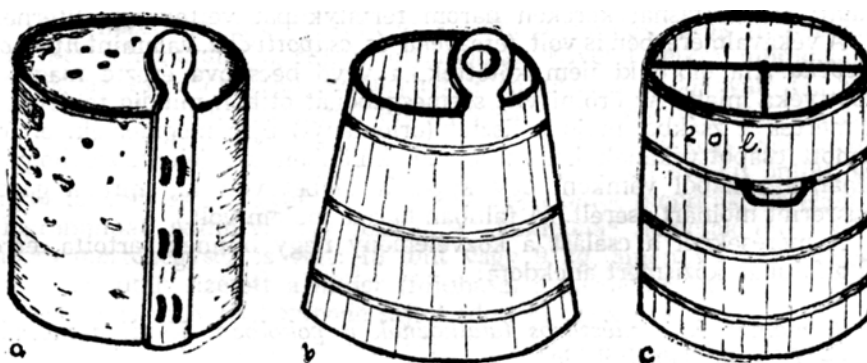
Régebben a boronafákból rakott házakon lécezés helyett a hosszanti mélyedéseket *megbolházták*: a fák repedéseibe vagy fejszével csapott részekbe rövid, 5–6 cm-es, *bolhá*nak nevezett tölgy- vagy bükkfaékeket vertek, hogy ezek a sártapasztást megtartsák. Egyesek telente ilyen bolhákat készítettek és *vékáslag* adták el.

Minden háznál volt cserépből, üvegből, horganyzott vagy zománczott bádogból készült több kupás edény, *fertályos*, kétfertályos *csipor*. A cserépedényeket korondiaktól, a horganyzott bádogedényeket székelyudvarhelyi *pléhésektől* (bádogosok) vették. Mindenféle edényt házaló cigányok is árultak cserébe rongyért, állatbőrért, élelmiszerért.

A 30-as évek vége tájára a liter általánossá vált, de még gyakran mondták *litërkupának*, az edényt *litërkupásnak*. A konyhai sótartó edényt, ürtartalmától függetlenül, ma is mondják sőskupának.

Folyadékokból az *éveg*, *üveg* fél vagy egy litert jelentett. A *pohár* lehetett *vizes* (2 dl), *boros* (1 dl) és *pálinkás* (0,25 dl); ezeket mérőeszközül is használták. A kereskedelemben a folyadékokat (szeszesital, ecet, petróleum) már kizárólag literszámra mérték, még ha a vevő gyakran kupát kért is. A pálinkát helyben való elfogyasztásra leggyakrabban *hasas*, keskeny és hosszú nyakú *fëldëcis*, *dëcis* vagy *këtdëcis* üvegecskékben adták ki a *kërnërájból*¹² (kármentő).

A legtöbb háznál volt véka, néhol *fëlvéka* is. Ezek régebben vékonyra hasított és görbített fenyő- vagy bükkfalemezből, egy vagy több lapból álló fenékkal és egy tartófülrel készültek és *kërvëgvéka*nak nevezték (2a. rajz). Néhány háznál volt még *fenyődongából* készült véka is (2b. rajz). A tárgyalt időszakban a vékát varságiak és szentkirályiak készítették¹³ bükkfadongából, vasabroncsokkal összefogva, oldalt két füllel. A piacon a hatóságok megkövetelték a hiteles véka használatát, de csak a henger alakú, a szájánál átmérő formában, ennek közepétől a fenékebe erősített vékony vasrúddal ellátott, pontosan 20 literes edényt hitelesítették (2c. rajz).

2. Véka.: a) *kërvëgvéka* ; b) *fenyődongából* készült véka; c) hitelesített véka

Voltak még más, többé-kevésbé megközelítő pontosságú űrmértékek is:

Az *örlőzsák* egy- vagy kétvékás, a zsák négyvékás volt. Az ennél nagyobb, házi készítésű zsákot mondták még merőzsáknak, *köblőzsáknak* is, de mind ezek, mind a kereskedelemből származó *csihánzsák* (juta-vagy csalánszövet) tartalmát szükség esetén a tizedes mérlegen mérték le.

A vállra, nyakba vethető, posztóból vagy kendervászonból készült *tarisnya* lehetett fél- vagy egyvékás. Az *átalvető* (két részes, szájánál korcba húzható tarisnya) egy-egy, összesen két vékás volt.

Az *üst, kozán* (épített katlanba vagy üstlábakra helyezett öntött érc-edény, szilvaíz- vagy pálinkafőző rézedény) űrtartalmát vékában jelölték meg.

A *kosarat* zetelaki házaló cigányoktól vagy a piacon vásárolták; igyekeztek olyanokat venni, amelyeknek kupában vagy vékában kifejezett űrtartalma mérőeszközzel is szolgálhatott. A *szotyorkosár* (egy vagy két füllel ellátott kézikosár) lehetett negyed- vagy félvékás, a nagyobb, kerek, hasas kosarak lehettek 1–6 vékásak. A hatvékást *pojvamerő kosár*-nak mondták. A kosarakat a mezőn és otthon, inkább csak osztozásokhoz használták mérőeszközzel (csöves kukorica, krumpli, gyümölcs), de árulták kosaranként a székelyudvarhelyi piacon az epret, málnát, *kukujzát*¹⁴ (fekete- és pirosáfonya), szedret, szilvát, uborkát, paradicsomot is.

A *dézsza* (3. rajz) *túró* kb. 8–10, a *kártya* (4. rajz) *víz* kb. 10–12 liter volt. A *csébérké* 20–30, a *csébér* (5. rajz) 50–100, a *kád* (*káposztás* vagy *szapulló*) 100–300 litert jelentett (6. rajz). Több háznál volt még és használták is a kb. 70–100 literes *házi ecötőshordót* (7. rajz). Ritka volt már a kb. 4–5 literes *dobonka*, amelyben ivóvizet vittek a mezőre (8. rajz). Minden háznál volt *korondi kossó* (5–7 literes, vörös, mázatlan cserépedény) ivóvíznek, a mezőre is. Többen már *fonottkossót* (5–10–15 l) is vásároltak; ezekben főzetett pálinkát, üttetett olajat, petróleumot, bort tartottak.

A *vizeskártyát* a háztartásokból kezdte már kiszorítani a horganyzott vagy zománcozott bádogból készült *vidör*; a kisebb 6–7, a nagyobb 10 literes volt. Néha *vidrősként* (10 literes) jelölték meg nagyobb edények (üst, csöbör, kád, hordó) űrtartalmát.

A zöldségmagvakat, mákot, köményt otthon és a piacon is *gyűszüvel*, fél *dióhéjjal*, *pálinkás-*, *boros-* vagy *vizespohárral* mérték.

Különleges űrmérték volt a *fél tojánhéj*, átlagos nagyságú tyúktojásból. Szent György-napkor, a juhok *ésszeszedésekor* a kevés tejet adó juhot is a fejőbe írták be, mert a jó legelőn és a rendszeres fejéssel a teje *mégjöhetett*. Nyári Szent János-napkor (jún. 24) aztán az *észtenacimboraság* (juhtartó társaság) vezetője, a *cimborabíró* felügyeletével *juhvizsgát* tartottak. Amelyik juh a déli fejéskor legalább két fél tojánhéj tejet adott, az után a major *egész rész* (fél kompona sajt és másfél kupa orda), amelyik fél tojánhéjnal valamivel többet, az után háromnegyed, amelyik pedig fél tojánhéjjal, az után fél rész *kőccséget* tartozott az idényre adni a gazdának. Ennél kevesebb tej esetén a juhot *megvetítették* (a *meddűcsordába* tették át), a major tovább nem fejhette, de az addigi tejéért köteles volt tovább őrizni. A harmincas években aztán a juhvizsgát már *décispohárral* végezték: 1 dl tej után egész rész (9 kg sajt és

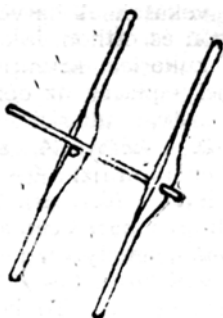
3. Dézsa

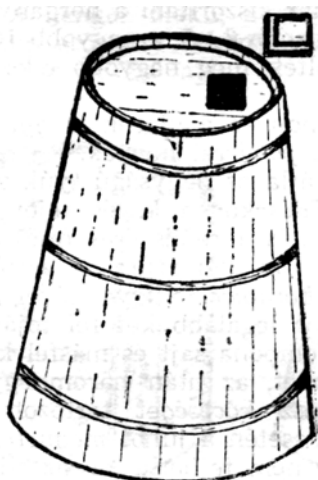
4. Vizeskártya

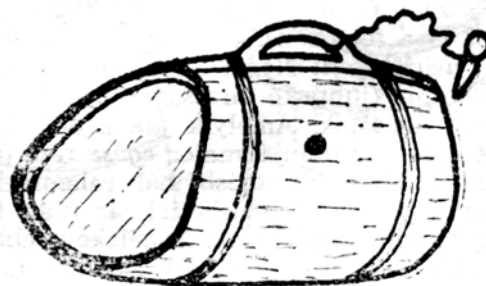
5. Csébër csébërrudakkal

6. Káposztáakád csappal

7. Házi ecötöshordó

8. Dobonka

1,5 kg orda), 0,75 dl után 7 kg sajt és 1 kg orda, 0,5 dl után fél rész sajt és orda járt.

A 20-as években az *ölet* mint hossz mértéket még ismerték (felnyújtott kezekkel együtt mért embermagasság, kb. 190 cm), de már csak a bükkfarönköket vágták és hasogatták ilyen hosszúságúra. Ezekből raktak *öl tűzifát*: olyan kocka alakot, amelynek mindenik éle *öl* hosszúságú volt. A 30-as években az *öl* helyett 2 m-t mértek, de az ilyen hasábokból rakott tűzifát továbbra is *öl fának* mondták. A székelyudvarhelyi fapiacra eladásra a hasogatott bükkfából *szekér fát* vittek; négy szekér fa tett ki egy *ölet*. Az ilyen szekérrakományt mondták már *két méter, két úrméter* fának is.

A *látat* mint hossz mértéket már nem használták, de a *gömbfát* (tőke, boronafa) és a faragott fát köblábokban számolták. Egy köbláb volt például egy 4 m hosszú, 6x6 col vastag faragott fa. Ismerték már és inkább a fűrészelt anyag (deszka, lécs) mértékegységeiként használták a *köb-, köbdéci-, köbcéntimétért*. A köbözést mindkét fajta mértékegységgel a kalendáriumi táblázatok alapján végezték, de sokan maguk is ki tudták számítani. A „faragó”-ban az eredményt eleinte köblábokban, majd köbméterekben számították és fizették, a munkásnak tehát érdeke volt ismernie teljesítményét.

A faluból csoportosan megyszerte, sőt távolabbra is mentek *kötörőbe* (tréfásan mondták, hogy *török követ* lett belőlük): az országutak szélére kihordott terméskövet törték apróra, a megadott méretűre. Teljesítményüket fél köbméterenként, *prizmába* rakva vették át és fizették. Ezt úgy mérték ki, hogy egy 1x1 m-es négyzet alakú, fél méter magas, alul-felül nyitott deszkavázat az út szélén színültig raktak tört kővel, majd a vázat felemelték, a rakást pedig szabályos prizma-alakúra lapátolták, mint egy koporsófedél.

Területmérés

A tárgyalt időszakban a területeket hivatalosan már hektárban, árban és négyzetméterben kellett megjelölni, mivel azonban az 1870-es években készült telekkönyvi nyilvántartások is érvényben maradtak, okiratokban a területek nagyságát még *katasztrális holdakban* és *négyszögölökben* is feltüntették. Az átszámítási kulcs: 1 kat. hold = 0,5755 hektár (ha) = 57,55 ár = 5755 m².

A keményfalvi gazdák többsége ismerte összirtoka, külön-külön szántói és kaszálói, sőt egyes parcellák területét az új mértékegység szerint is, de nem hivatalosan mindig holdakban és *kodrátokban* (kvadrát, négyszögöl) beszéltek az *első határrészen*, illetve ennek *belső határán* (a falu körül fekvő kertek, szántók, kaszálók) lévő birtokokról. (A *Lázkaréján* és a *Lázon – Hargita-platón* – lévő erdők és legelők képezték az I. határrész *külső határát*; tovább, a közbeékelődő fenyédi és zetelaki határon túl fekvő kaszálók, legelők és erdők voltak a *második határrész*, köznapi nyelven *az erdő, a havas.*)

A falu belterületén lévő, beépített és beépítetlen (*bennválónak való*) területeken már nem ismerték az egész, fél stb. telket, de tudták, hogy

melyek az *egyoszló* (közös östől maradt, de az örökösök között egyformán elosztott) szomszédos *bennvalók*. Úgyszintén ismerték az egyoszló szántókat, kaszálókat is. Határviták esetén az ilyeneket egyforma darabokra újra szétmérték.

A belső és külső határon fekvő közerdők (*Belső- és Külsőcsére, Vágott* – régebben *Falbükk* –, *Bëzzefüje, Lázkaréjja*) és a legelő (*Keményfalvi láz*) területét holdakban, hektároknak csak az előljárók ismerték, úgyszintén a havasi legelők és erdők területét is. Mindezekben a területeken a mértékegységek közé számíthatjuk az *arányjogot* is: a közbirtokossági legelőkből és erdőkből kinek-kinek hányadrész eszmei (osztatlan közös) tulajdona volt. Egy arányjogot az 1872-ben kelt telekkönyv 1235/607438 értékkel fejez ki. A közbirtokossági gyűléseken határozták meg, hogy hány arányjog után csaphat ki a gazda a legelőkre egy *számosállatot* és hányadrész fát kap az évente levágásra kijelölt *szabadtáblából* (erdő).¹⁵ Egy számosállatnak számított egy három éven felüli ló vagy szarvasmarha; két növendék vagy négy juh, kecske. Az azévi bárányokat, gidákat az anyjukkal egynek vették. Az arányjogon felül is csaphatott ki állatot a gazda, de ezért *tëksát* (taxát) kellett fizetnie a közbirtokosságnak.

A belső határ szántóinak és *pallagainak* (eredetileg szántó vagy csak néhány évre kaszálónak hagyott szántó) területét a köznap beszédben a leggyakrabban *vékásban*, *vékaférejében* jelölték meg: hány véka szemesgabonát kellett vetni a szóban forgó darab földbe. A nyolc vékás föld volt egy hold; átszámításához az egy vékást 7 árnak, az egy holdat tehát 56 árnak vették.

A 20-as években még említettek *köblös* és *lánc* földeket, de kiterjedésüket már nem ismerték. A havasi kaszálókon nyilat is mondtak, de ez már parcellát jelentett („van egy nyilam a Páskomban, Közepuruban”). Ebből arra következtethetünk, hogy eredetileg a havasi kaszálók is közösek voltak, és a szóban forgó parcellát még *egy nyilként* adták valamelyik ösnek.

Az idő mérése

A nap időtartamát *negyed-* és *félórákban*, *órákban* mérték, a *përcet* még ritkán jelölték meg. Egy percnyi időt a *szëmpërc* (szent perc) jelentett, de ennek *azonnal*, *mindjárt* értelme is volt. A másodpercnak kb. az *ëgy szëmpillantás* felelt meg.

Ritka házból hiányzott a jellegzetes, fából készült és díszesen festett számlapú, rendszerint római számozású fali *ingaóra*. Ez *ütte* az órákat, és egy-egy ütéssel jelezte a félórát is. A 30-as években kezdtek elterjedni az asztali *csërgő* (ébresztő) órák is. *Zsebbeli órája* csak néhány férfinak volt. A *karkötő órát* (karóra) idegenek kezén még megcsodálták, de az ilyen *szikra* (piciny) jószágot nem sokra értékelték. Akár falumbeli is lehetett az, aki az órásnál drágállva a faliórát, rámutatott a pulton lévő karórákra és így alkudott: „Na nem bánom, legyen annyi az ára, ahogy az úr mondja, de vessön rea vajeggyet onnét, az aprajából.”

A falióra pontosságát a harangszó szerint ellenőrizték. Hajnalra nyáron 4, télen 5 órakor, délre 12 órakor, estére nyáron 9, télen 6 órakor harangoztak. A harangozó a maga óráját a papéhoz igazította. Panaszt tettek ellene, ha késve vagy korábban harangozott.

Az *egy napot* nyomatékosabban *egy huszonnégy órának* is mondták. Múlt napok a *tënnap, tënnapelött, jövök a hónap, hónapután*. *Nappalnak* számított *virjadattól sëtétödésig, éccakanak* a kettő közötti idő. Rövidebb napszakok, időtartamukat a négy évszakhoz is viszonyítva: *éféle, éféle után, korahajnal, hajnal, pirkadat, pitymallat, virjadat, világotat, napkelet, korarëggel, frustok*¹⁶ (munkaidőben a kora reggeli falatozás), *rëggel, koradélelött, délelött, dél, koradélután, délután, uzsonnya, estefelé, napszëntület, naplemente, napnyugta, szürkület, lámpagyújtás, bësététödés, sëtét este, későeste*. Ezekhez a megnevezésekhez a megfelelő módon rendszerint hozzátették a *-kor, tájt, tájatt, tájban* todalékokat.

A hét *hetfüvel* kezdődött. A vasárnapok és más „parancsolt ünnepek” az *innap* (később *ünnep*), a többiek a *miesnapok*. A hetet *hét eleje, hét közepe* és *hét farka* (vége) szakaszokra osztották.

A hónapokat a köznyelvi formában ismerték, némi tájnyelvi eltéréssel (*ápileis, agusztus, széptembör, novembör, decembör*). Az évszakokat szintén a köznyelvi formában nevezték meg, de egész naptári hónapokban tartották számon: tavasz március–május; nyár június–augusztus; ősz szeptember–október; tél november–február. A két utóbbi évszak tartama tehát a helyi időjárási viszonyokhoz igazodott. A télnek volt *eleje, dërëka, utaja*, attól kezdve következett a *koratavasz, tavasz, koranyár, nyár, nyár közepe, nyár utaja, kánikula* (júl. 22.–aug. 20.), majd *kora-ősz, ősz, ősz utaja, késő ősz*.

Időmeghatározásoknak számítottak egyes *jelös napok*, naptári időszakok a *-kor, táján* todalékkal. Ha a todalékok elmaradtak, pontos naptári napot, időszakot, a *-kor* esetében az előtte és utána lévő egy-egy, két-két napot, a „*táján*” pedig két-négy nappal hosszabb időszakot értettek, (Ha a naptári napokhoz füződő népi időjósításokat is így értelmezzük, a „hibaszázalék” mindjárt jóval kisebb lesz.) Gyakoribb ilyen időmeghatározó napok, időszakok voltak: *újesztendő* (jan. 1), *vízkërészt* (jan. 6), *fásáng* (farsang, jan. 6-tól Hamvazó szerdáig), *fásáng farka, húshagyat* (húshagyó vasárnap – húshagyókedd), *Gyertyaszentelő* (febr. 2), *Mátytyás* (febr. 24), *Gyümölcsoltó* (márc. 25), *nagyböjt* (húsvétot megelőző 45 nap), *nagyhét* (húsvét előtti hét), *húsvét, csonkahét* (húsvét utáni hét), *Szënt György* (ápr. 24), *zödfásáng* (húsvétól pünkösdig), *pünkösöd, fagyosszënték* (máj. 12–14), *Orbán* (máj. 25), *Médárd* vagy *Mërdálus* (jún. 8), *nyári Szënt János* (jún. 24), *Szënt László* (jún. 27; búcsúnap a faluban), *Pëtör-Pál* (jún. 29), *pisis Margit* (júl. 13), *Magdolna* (júl. 22), *Anna-nap* (júl. 26), *Vasas Szënt Pëtör* (aug. 1), *Nagy Boldogasszony* (aug. 15), *Szënt István* (aug. 20), *kánikula* (Magdolna és Szënt István között), *Küsasszon* (szept. 8), *Szënt Miháj* (szept. 29), *Mindënszënték* (nov. 1), *Szënt Márton* (nov. 11), *Szënt András* (nov. 30), *Advent* (András napjához legközelebb eső vasárnaptól karácsonyig), *karácson* (dec. 25–26), *két karácson köze* (dec. 25–jan. 1), *őesztendő* (dec. 31).

Az ún. „mozgó ünnepnepok”-at – húsvét, pünkösd – és a hozzájuk kötött időszakokat csak azévre vonatkoztatva használták időmeghatározásra.

Egy éven belül rövidebb és pontosabb, ha pedig korábbi évekre vonatkozott, hosszabb tartamú időmeghatározásoknak számítottak a fontosabb mezei munkák végzésének idejével való megjelölések: *töröbúza, pityóka ütetéskor; első, második kapálláskor; kaszálláskor* vagy *szénacsinalláskor* (a havason); *csépléskor; pityókaásáskor, töröbúzaszedéskor; béta-karodáskor; elrekedéskor* (a tél beállta, a mezei munkák megszűnése).

Szintén időmeghatározás a *most esztendeje, most két esztendeje, tavaj, tavajelőtt ijenkor, most harmadéve; esztendőre, esztendijenkor* (egy év múlva).

Embernek, állatnak életkor szerint különböző megnevezései voltak, tehát ezekből bizonyos határok között a korát is lehetett tudni.

Az újszülött, a *buba, kicsibuba* előbb *napos*, majd 1–10 *hetüs*, egyéves korig *hónapos* volt. Azon túl kb. kétéves korig *éves, esztendő*s és *hónapos kicsi* gyermek, *fiugyermök, léánygyermök*, 12–14 éves korig *léánka, legénke* volt. 14–17 éves korig *léányocska, legényöcske*, azután pedig *léán, legén* volt a férjhezmenetelig, illetve házasodásig, de csak kb. 24–28 éves korig. A legényecskét tréfásan, némileg rosszálló értelemben mondták *csórónak, fickónak*, ritkábban *ficsornak*¹⁷ is.

A 24–28 éves koráig férjhez nem ment leány *vénléán*, a meg nem nősült legény *vénlegén*, tréfásan *maglegén* volt.

A házasságkötés után, 32–35 éves korig *fiatalasszon, menyecske*, illetve *fiatalembör, fiatal házasebör* volt a házastársak neve. Csúfolódva menyecskének mondták a *megesött, bitangot vetött* (házasságon kívül gyermeket szült) leányt is. A férjes nő *asszon*, a házas férfi *embör* volt 45–55 éves korig, attól kezdve *üdös* jelzöt kapott 55–60 éves koráig. Ezen a koron túl *öregasszon, öregembör*, majd *vénasszon, vénembör* lett a neve. A személynév után mondott *bá, nén* jelző kb. 50 éves kortól járt ki. Ha a házastárs meghalt, *ögyvez, özvegy* előnevet kapott a túlélő.

A ló (kanca, mén, herélt) *csitkó* volt 3 éves koráig, azon túl *kanca, ménló, ló*. A rossz, sovány kancát, heréltet kabalának csúfolták. (Szamarat, öszvért – „falu csúfjára” – nem tartottak.)

A szarvasmarha *hetüs*, majd *hónapos (ünő-, bika-)bornyú* volt egy éves korig, azután *(ünő-, bika-, ökör-)tinó* három éves korig, majd *tehen, bika, ökör*. A *bihalat* hasonlóan nevezték, de borját *bihalbocsnak, bihalbornyú*nak mondták.

A sertés 10 hetes koráig *hetüs malac*, majd *südőcske, südő* (gője, kan, ártán), azután *anyadisznyó, kan, hízzódisznyó* volt.

A juh *hetüs, hónapos (nyöstén, bərbécs) bárán*, tovább kb. másfél éves korig a nőtény *jérkebárán, jérke*, a hím kétéves korig *kosdabárán* volt. Azután a nőtény bárányzásig *mióra*,¹⁸ azon túl *jú*, a „kosdabárán” a *bérgéstől* (párazás) *bərbécs* lett. A kecske *hetüs, hónapos (nyöstén, bakk) kecskoló* (kecskeolló), majd a nőtény az első fiadzásig *jérkekecske*, a hím a „bergés” kezdetéig *cápkecskoló* volt. Tovább kecskének, *nyösténkecskének*, illetve *cápnak*,¹⁹ bakkecskének nevezték.

A tyúk *csürke* volt, amíg az anyatollak be nem fogták, azon túl *jérce, jércike*, majd amikor tojni kezdett, *tyúk*, illetve *kakascürke, ka-*

kóca, aztán *kakas* lett. A liba *pipe* volt, amíg tojni nem kezdett; attól kezdve *lúd*, *tojó lúd*, illetve a hím egyéves kortól *ganár*, *gancsi* lett. A ruca előbb *récefiú*, majd *réce*, *tojó réce*, illetve *gáncsér* lett. A pulyka kicsinyei *pujkafiak*, majd *tojó pujkák*, illetve *pujkakakasok* lettek.

Hőmérséklet, fény, ízek, a víz tisztasági fokának jelölése

Hőmérő, lázmérő falusi háznál nem volt, de sokan ismerték a városból, kórházból, orvosi rendelőből. A testek, folyadékok hőmérsékletének gyakoribb megjelölései: *jéghideg*, *hideg*, *hűvös*, *bennhált hideg* (szobahőmérsékletű), *langyos*, *langymeleg*, *kézmeleg*, *foró*, *égető*, *lobogó*, *tüzes*.

A fény mennyiségét a napszakok szokásos látási viszonyaihoz, égitestek, világító eszközök fényéhez hasonlítva jelölték: *hajnali*, *szürkületi világosság*, *homályosság*; *napvilág*, *hódvilág*, *csillagok világa*; *sétét*, *vak-sétét* („ojan sétét van, hogy fel lehet akadni rea”); *villáncs* (fel-felvillanó láng), *tűz világa*, *gyertya*, *mécsös*, *lámpa világa*. A fő világító eszköz minden háznál a függő vagy fali lámpa volt, amelyben *fatogén*, *petlőriom* égett.

A villanyvilágítást a 30-as évek közepe tájáig csak a városból ismerték. Ez a régiek számára eléggé érthetetlen valami lehetett, amint az alábbi esetből kitűnik:

A falusi (falumbeli?) ember petróleumot vásárol a városi boltban, közben meglátja a villanyégőt.

– *Bótos úr, mi ég ott fenn ojan fényössen?*

– *Az-e? Hát a villany, bácsi.*

– *Na, tőccsön akkor abból es egy féllitert.*

Gondolta, egyelőre elég ennyi, mert hátha drága, aztán meg ki is kell próbálni, nem valami úri huncutság-e.

Az ízeket a köznyelvi megnevezéseken kívül még így érzékeltették: *édöss*, *mint a lépes*, *mint a cséppentött mézz*; *endelgős*, *endelittő*, *édösskedvü*; *gyöngesavanyó*, *savanyó*, *mint az ecöt*, *mint a vadalma*, *savankás*; *keserű*, *mint az epe*; *sós*, *mint a géra*.²⁰

A víz tisztasági fokát így fejezték ki: *kristájtiszta*, *szőnyés* (enyhén zavaros), *savós* (havasi patakok, források kékes-szürkés vize), *szejkés* (kuktak kissé barnás és jellegzetes ízű talajvize), *zavaros*, *ojan zavaros*, *mint a gügyü*;²¹ *sósvíz* (a faluban több *sóskút* volt, amelyek vizét főzéshez, ólatok itatásához használták).²²

Mennyiségek, méretek, formák másféle megjelölései

A darabokat számolták *egyesevel*, *párjával*, és ismerték a *féltucatot*, tucatot is. Adásvételkor kikötötték, hogy a darabok azonos nagyságúak, minőségűek legyenek-e, vagy *átajában*, *egyre-másra* (válogatás nélkül) számolnak.

Ismerték a *kőcsönbe* vagy *töllesztőre* (banki kölcsön) felvett pénz után járó *pércéntet* (kamat), és ezt sokan ki is tudták számítani.

A falubeli vadászoknak 16-os és 12-es kaliberű (öbméretű) puskájuk volt. A tölténykészítéshez a *port* és a *séllétet* kis kupakkal mérték.

Szántó, kaszáló, valamely tárgy felületi nagyságát jelölte még a *borozda*, *borozdakora* (barázda szélességű sáv); *ekenyom* (mélység is), *ásónyom*; *rend* (kaszavágás szélességű); *asztallapja kora*, *lepődőkora*, *házfődje* (szoba padlója) *kora*. A kapálás, aratás, *szénacsinálás* (kaszálás) helyszínén a parcella nagyságához, lejtéséhez és a résztvevők számához mért *pászmát fogtak* (befejezése után 10–15 percet pihentek).

A beszéd tárgya szerint változó mennyiséget jelölt a *vajéggy* (néhány), *csépp*, *lecsépp*, *csodorucsépp*, *falás*, *széttömnyi*, *szikra*, *körömfeketényi*, *kicsi*, *kicsid*, *témérdék*, *töngör*, *töngörségü sok*, *annyi*, *mint a réstalika*.

Ember, állat, tárgy méreteit, formáját, néha mennyiségét és minőségét is kifejező megjelölések: *kicsi*, *kicsid*, *küsdég*, *sémérédett* (apró és összeaszott), *vízholdó*, *léhás* (fejlődésben lemaradt gyermek, állat kicsinye, apró és könnyű szemű termés), *térpe*, *csökött* (fejletlen, törpén maradt ember, állat, növény), *mocskotár* (muskotály: kis termetű ember; gyümölcsben, kukoricában apró szemű és korán érő is), *dufla* (dupla: az átlagosnál szebb, fejlettebb, dúsabb nő, tárgy, termés), *sorkolat*, *karé* (szület kenyér, sajt), *bog* (félmaréknyi túró, orda), *fogás* (tenyérszerű hosszú kolbász, mosószappan), *gombojég* (gömbölyded tárgy, termés), *csüg-büg* (girbegörbe, formátlan, rosszul fejlett ember, állat, termés), *csiri-csuri* (vegyes minőségű, ezért értéktelenebb; a falucsúfoló vers Keményfalvát minősíti így).

Az embernek az átlagostól elütő termetét, formáját még többféleképpen jelölték: *lunguj*²³ (magas, hórihorgas), *hingola* (vékony, kígyószerű halfajta: pataki ingola), *karó*, *kóró*, *súgár*, *laposs*, *laposskécég* (halfajta: sujtásos küsz), *děcka*, *gömböc*, *csutika* (kistermetű és vékony), *száraz*, *débella* (nagy, esetlen nő), *tabajdok* (nagy, faragatlan férfi, nő), *po-gán* (nagy, erőteljes férfi), *mokán*²⁴ (nagytermetű, durva férfi).

Gyakoribb, összehasonlításokkal kifejezett méretek, formák voltak még: *akkora*, *akkoracska*, *mint egy mákszem*, *bosszsem*, *riskásaszem*, *bosszsem*, *magyaró*, *dió*, *tyúktojás*, *lúdtojás*, *cső törőbúza*, *supi* (fonásnál egy orsó fonál), *fejem*, *kujakom* (öklöm), *pajtaajtó*, *csűrkapu*; *ojan hosszú és vastag*, *ojankora*, *mint egy kapanyél*, *kaszanyél*, *fészenyél*, *ostornyél*, *gērēbjenyél*, *osztoró* (paszulykaró), *járompáca*, *szekérkerék*, *taligakerék*, *kötőrúd* (nyomórúd), *csaptató* (4–6 cm vastag nyers gyertyán- vagy bükkfarúd, amellyel a szekérrakomány fa közepét átkötő láncot megcsavarják majd a rudat visszahajlítva a végét a *csaptatólánccal* lekötik a löcshöz); *ojan vastag*, *mint az újom*, *kezemnyele*, *kezemszára*, *karom*, *lábamszára*, *combom*, *derekam*; a liszt, szemestermény, apró gyümölcs stb. lehet *maréknyi*, *félmaréknyi*, *összemaréknyi*; a víz mélysége lehet *bokáig*, *sárközépig*, *térgyig*, *combközépig*, *hasig*, *kődökig*, *mejjig*, *vállig*, *nyakig érő*, azon túl *ojan méj*, *hogy belé lehet nyuvadni* (fulladni).

Hetenként, a család nagysága és a mód szerint *egy kemence*, *sütet* vagy *tekenyő*, azaz 5–8 db 3–4 kg-os kenyeret és egy *lepényt* sütöttek. Ha másé volt a kemence, bérként sütöttek egy kb. 2 kg-os *cipót* is. A kölcsön adott egész, fél vagy *fődelecske* (kb. egynegyed) kenyeret a kölcsönkérő előtt cérnával közepén, keresztirányban lemérték, és ezt a mér-

téket a függőlámpa egyik karjára kötötték. Otthon a kölcsönkérő is lemérte, és eszerint adta meg a kölcsönt, amikor is a kölcsönadó ismét lemérte.

Mértékegységnek tekinthető a *lábker* is: két kerítésoszlop közötti, kb. 2 m hosszú kerítésdarab. Az egész kerítés hosszúságát már inkább *fojómétérekben* jelölték meg. A lábkerthez hasonló volt a *lésza* is: ilyen mozgatható lészákból rakták fel két-két földbe vert karó közé a *juhkosarat* (akol), majd az előírás szerint két-három naponként *kosarat fordítottak*: a következő legelőszakaszra, kaszáló darabjára vitték át.

A falusi boltban a cukrot *kockánként* is árulták; előbb ötöt, majd négyet adtak egy lejért. A szentjánoskenyeret, cukorkát is adták *darabonként, szeménként*.

Piaci mértékegység volt még a *fej* (káposzta, saláta); *darab* (karalábé, cékla, zeller); *kötés* (zöldhagyma, fiatal murek, petrezselyem, retek, leveles zöldségek); *csomó, rakás* (újkrumpli, paradicsom, uborka, gomba, gyümölcsök, murek, petrezselyem, retek, vöröshagyma, fokhagyma). A zöldség- és virágpalántákat *szálanként, csomónként, kötésenként* is kínálták. A száraz vöröshagymát leginkább *koszorúban* árulták: *zsúpszalmából*, ritkábban *fonónádból* (gyékény) három ágason font koszorúba lehetőleg egyforma nagyságú 10–12 fej hagymát kötöttek be a száruknál fogva; az árát aszerint kérték, hogy mekkorák voltak a fejek, meg hogy „hogy járt” az aznapi piacon.

A szalastakarmányok és a learatott gabona mértékegységei

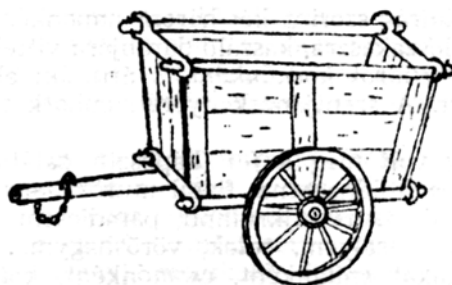
A szalastakarmányokat (természetes kaszálókon és parlagokon termelt széna és sarjú, szántóföldi lóhere-, lucernaszéna és -sarjú, bükkönyszéna) ritkán és csak a székelyudvarhelyi piacon mérték súlyra. Ezek szokásos mértékegységei a *szekér* és a *szán*.

A faluban nem volt „kocsi”, „kocsiszekér”, sem pedig kétkerekű jármű; minden négykerekű járművet szekérnek neveztek. A rakomány, a *terü* mennyiségét meghatározta az is, hogy milyen méretű és fajtájú szekérről volt szó.²⁵

A gazdának egy vagy két szekere volt. A szekér lehetett *egész-, fél-,* vagy *fértárvágású*. A *vágás* alatt a szekérutó két kereke közti nyomtávolságot értették, ehhez igazodott a rakfelületet határoló minden más alkatrész (*rókoncák, löcsrókoncák, fenék-, oldal- és бүтүдөckák, дөckás és szénahordó lajtorják*) mérete. Mai gazdák inkább csak szemre becsülve jelölik meg, melyik szekér milyen vágású, öreg kerekesekek is eltérő méreteket adtak meg, ezért több lemérés alapján is csak jó valószínűséggel állapíthattuk meg a nyomtávokat: egészvágás 1 m, félvágás 86 cm, fertályvágás 76 cm. A fél- és fertályvágású szekér a keskenyebb, sokszor meredek oldalakon haladó vagy mélyen bevágódott mezei és erdei utakon volt alkalmasabb; a szélesebb, jobb utakon inkább az egészvágásúval jártak.

Több gazdának volt még egy kisebb, *szántószekérnek, vetőszekérnek, kicsiszekérnek* nevezett járműve is (9. rajz): egy tengelyre épített, oldal- és бүтүдөszkás szekér, amelyet az *ágas* hosszúra hagyott végénél

fogva a *patintg*gal (vastag szíj- vagy lánckarika) csatoltak az *eketaligára*. Ezzel szállították a mezőre az ekét, boronát, vetőmagot, sokszor a trágyát is, hogy kíméljék az állatokat, ne vontassák ki a nagy szekeret a meredek utakon. Néha kisebb mennyiségű terményt (krumplit, répát stb.) is szállítottak vele; ekkor a „kicsiszekér” mértékegységet is jelentett.

9. Szántószekér, vetőszekér vagy kicsiszekér

Szénából a szekér rakomány, a terű mennyiségét annak magassága és szélessége határozta meg: *lajtorják köze* vagy *szekérdérék*, továbbá *a lajtorján felül égy, két rend* (rend: a lajtorjára kétoldalt egyszerűen ráborogatott villaszénasor), majd *két, három, négy, öt türet*.

A rakományt sohasem a szekér sarkaira szerelt hegyes karókba rakták, sem felgömbülő végeik nem voltak a lajtorjának; a türeteknek (rendek) ezek nélkül is bármilyen rossz úton meg kellett állaniuk. A szekér derekának telerakása után a boglyából a gazda egy villa szénát adott fel a szekérra a *rakónak*, aki ezt gondosan kétrét hajtotta és a lajtorja hátsó vége fölé, oldalra és hátrafelé egyformán kieresztve elhelyezte. Ugyanígy jártak el a másik sarkon, azután a két türest középen összefogatták egy-két villa szénával. Hasonlóképpen türesek formáltak és helyeztek el a szekér elején is, majd a szekér két oldalán több Villa szénával egyenlő szélességbe és magasságba hozták a rakományt, amely így egy türetnek számított. Ezt az eljárást ismételték két-öt türetig, majd a *kötőrúddal a szekeret megkötötték*. Nagy szégyennek számított, ha a rakomány *kajszára* sikerült, vagy ha a türetek útközben *lesuvadtak*.

A belső határról szénából négy-öt türetet is hoztak, a havasi kaszálólókról azonban, 8–10 km távolságról, a köves, gödrös, erősen lejtős út miatt rendszerint három türetet szállítottak: ez volt *égy erdei hozatal széna*. A rövid szálú sarjából nem lehetett türetek rakni, ezért az *égy szekér sarjú* a lajtorján felül egy-két rendet és keskenyebb rakományt jelentett.

A „szekér” mint mennyiség a havasi kaszálók területének meghatározására is szolgált: átlagos termés esetén mennyi széna szokott lenni rajtuk. Például „a lajtorján felül két rend, két türet, három erdei hozatal szénának való hej”.

Pontosabb szénamennyiséget jelentett a *törvényterü*, amelyet adásvétel esetén raktak. Ez 2 öl hosszú és a nyújtótól számítva 1–1 öl széles

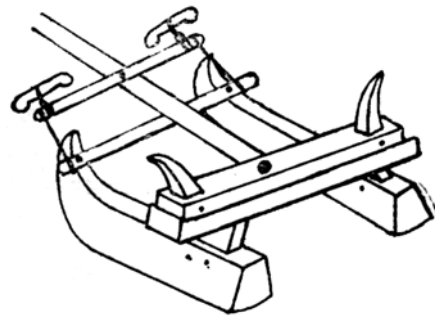
és magas rakomány volt. Valószínűleg olyan régi, a hatóságok által meghatározott mértékegység, amelyet a székelyudvarhelyi piacon használtak még a húszas években is. Később a piacon inkább *mázsálva* (a közeli hídmérlegen mérve) adtak-vettek, otthon pedig szemre becsülve alkudtak.

Tűzifából *egy erdei hozatal* kb. másfél ürméter fát jelentett. A keményfalviak tűzifát már nem adtak el, mert a bükkerdőkből otthoni tüzelésre is alig jutott. A piacon akkoriban csak a zetelakiak, varságiak, oroszhegyiek, máréfalviak és farkaslakiak árultak tűzifát, csak hasogatott bükkfát.

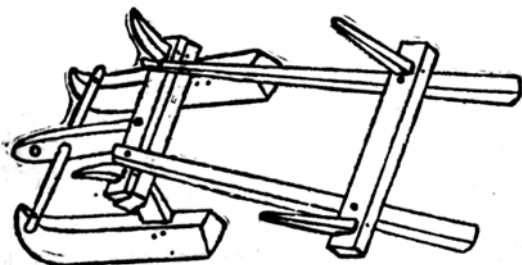
Egy szekér káposzta, krumpli, csöveskukorica, répa, takarmánytök annyi volt, amennyi a szekérbe halmozva, a deszkáslajtorják és bütüdeszkák közé fért. Kőből, *füvenyből* (homok), *ganyéból* (trágya) nagyobb súlyuk miatt 0,5–1 köbméternyi volt *egy szekér*.

Ritka háznál nem volt *bakkszán* (10. rajz). Ezzel rönköket, egész szál fákat *húztak* (rakodóhoz, úthoz közelítettek) az erdőn, ha pedig jó szánút volt, 4–5 méternél hosszabb fákat vontattak haza, úgy hogy végük az úton csúszott. A bakkszánt *nyuszujával* is fel lehetett szerelni (11. rajz). Több gazdának volt *négyes szánja* is (12. rajz). Mind a nyuszulyás, mind a négyes szánra lehetett oldaldeszkákat, deszkás meg szénahordó lajtorjákat is tenni, és a szekérhez hasonlóan használni.

Akinek nem volt igavonó állata, az rendszerint *gyalogszánnal* szállított télen (13. rajz); inkább tűzifát, kb. egy ürmétert hozott vele a közelebbi erdőből, bokros területekről. A gyalogszán szegény embert kínzó,

10. Bakkszán

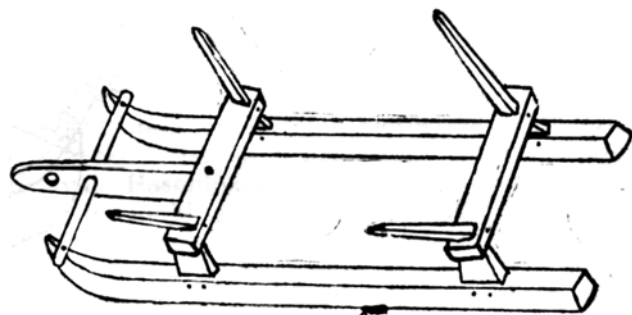
11. Bakkszán nyuszujával

veszélyes jármű volt: erő kellett húzni a hágóra és tartani a lejtőre. Jellemző a rest, megbízhatatlan és rosszindulatú emberre vonatkozó közmondás: „Annyi benne a bizodalom, mint a gyalogszánban: hágóra húzhatja magát, lejtőre osztán lever a lábadról.”

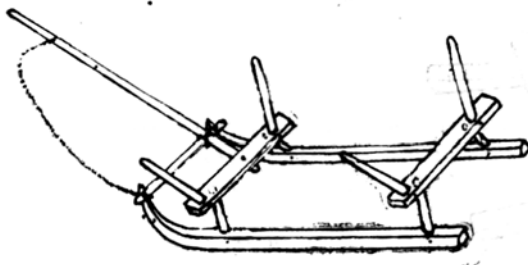
A széna és sarjú mennyiségét munkafázisonként *bugj*ákban jelölték meg: *apróbugja* (kb. két villányi, még nem egészen száraz); *takaróbugja* (kb. négy olyan apróboglyányi, amelyet másnap még el kellett rázni *vastagrendbe*, hogy teljesen megszáradjon); a nagyobb *rakodóbugja*. A rakodóboglyákat párosan egymással szemben úgy helyezték el, hogy szekérral közéjük lehessen állni és rakodni. Karóba csak kivételesen és csak herét, lucernát, bükkönyt raktak. A lapos, ferde, ledült boglya a gazda szégyene volt. *Kaszajba* csak a szalmát rakták cséplés alkalmával, szabadban, a *csűker*tben. A szénát nem hagyták sokáig a szabadban, boglyákban, hanem hazahordták és az *odorba* rakták be. Rendszerint két odor volt a csűrépületben, a két istálló fölötti részen; a gazdák tudták, hány szekér széna fér egyik-egyik odorba, mennyi szénájuk van még, amikor az odor félig van, vagy csak az *odor dërëka* van tele.

Széna- és szalmamennyiségeket jelentett még a *villa* (amennyit háromágú vasvillával egy felnőtt össze tud fogni és elvinni); a *lepödő* (egy lepedőbe összefogható és háton vihető); az *öl* (két kézzel összeölelhető és vihető). A *porció szénát* a katonaságtól ismerték (10 kg).

Túlnyomóan még sarlóval arattak, a kaszával való aratást *gazlás*nak (pazarlás) tartották. A levágott gabonát *markonként* rakták a lefektetett *kévekötéltre* (félmaréknyi kinyűtt gabonából sodort kötél), majd több ma

12. Négyesszán

13. Gyalogszán
(1–13. a szerző rajzai)

rokból szokásos nagyságú *kévét* kötöttek. A falu szájára került az olyan gazda, aki „akkoracska *kévétet*, mint egy *penető*” (pemete: behévítés után a *kemence földje* kiséprésére használt seprű), hogy dicsekedhessék, milyen sok *kalongya* gabonája termett. Csakhogy az ilyen kalangyák *kicsit eresztöttek*, amiről aztán már hallgatott.

A *kévétet* a *tollón* (tarló) *félkalongyákba* rakták: egy *csutak* és 13 kéve, keresztalakban egymásra borítva, *egy kalongya* tehát 26 kéve volt. Egy szekérre, a távolságtól és az út minőségétől is függően a lajtorjákon felül 3–5 sor *kévét* raktak, majd a *kötőrúddal* lekötötték. A beszállított gabonát igen ritka kivétellel az odorokba, a még haza nem hordott széna helyére rakták be, ahonnan aztán *kévénként* adogatták le a csűrbe beállított cséplőgépre. Az *asztagba* rakást, *szérún*, szabadban való cséplést is pazarlásnak tartották. Kalangyát, *ásztagot* sem raktak sohasem karóba; úgy kellett megépíteni, hogy szabályosan és biztosan álljon a helyén.

A szálastakarmánynak, *kévésgabonának*, *tűzifának* az előbbieken tárgyalt mértékegységei eléggé nagy eltéréseket engedtek meg, a látszat pedig sokszor megcsalta a tapasztalt embert is. A jól *megnyomult* széna kevesebbet mutatott; egyesek a szekér, az öl fát olyan ügyesen „felépítették”, hogy legalább negyede hiányzott a szokásos mennyiségnek. Mészték, hogyan csapta be saját magát az egykori pap:

A gazda a kepebe járó kalangya búza helyett *elvegyet* (búza és rozs elegye) vitt. A pap nem fogadta el, azzal, hogy neki tiszta búza jár. A gazda hazavitte a gabonát, és ollóval levagdalta a *kévék végéről* a hosszú rozsszálak fejét. Amikor visszavitte az így megnyílt *kévétet*, a pap még meg is dicsérte.

Elvitte a *tűzifa-kepe*t is. A szekér hosszú szál fákkal volt megpakva, hegyükkel hátrafelé. A pap hátulról nézte a szekeret, és nem fogadta el, azzal, hogy csak *husángokat* hozott. A gazda ezt is hazavitte, s öles hosszúra vágta a szálakat, majd *tövükkel* hátrafelé rakta a szekérre. Így aztán a papnak tetszett a jó szekér fa.

Meg volt elégedve a gazda is, mert megmaradt egy félvékányi rozsa és a szekér fa egyharmada.

Osztozás, kárbecslés

A rendszerint négy évre, a *ganyéhaszon*²⁶ idejére *árendába* (bérbe) vett vagy csak egyes munkák elvégzéséért (kapálás, aratás, szénaccsinálás, krumpliszedés) járó terményt elosztották. A krumplit, répát, csöveskukoricát általában kétvékás kosárral mérték rakásokba, vagy egyenesen a szekérbe. A learatott gabonát a kalangyasor elejétől kezdve *félkalangyánként* osztották el. Szénából, sarjából *osztóbugjákban* (azonos nagyságú rakodóboglyák) számoltak. Szokás szerint mindig a gazda választott, és rendszerint nem mulasztotta el előre figyelmeztetni a *részeszt*: „Osztan úgy rakjátok a kalongyákat, bugjákat, hogy én vállasztok!”

Sikeres társas halászat után a *zsákmányban* *rakásonként* osztottak: az osztó szemre becsülve annyi egyforma nagyságú halat dobott sorban a rakásokra, ahányan a résztvevők voltak. A vadászok, ha *húst lőttek* (öz, szarvas, vaddisznó), a *bórt* az kapta, aki meglőtte a vadat, a *húst*

pedig szétdarabolták, majd az osztó rakásokat csinált a résztvevők száma szerint. Azután sorszámokat húztak, és ebben a sorrendben választottak a rakásokból. A nyúl, szárnyasvad azé volt, aki meglőtte, és áldomást fizetett azoknak, akiknek nem jutott zsákmány. A szőrmés vadak (medve, farkas, hiúz, róka, vadmacska, nyest) bőrét eladták és az árán osztottak.

A *bennvalót* (a telek az épületekkel) már ritka esetben osztották fel; ez a régi szokásjog alapján a kisebbik fiút, fiúk hiányában a kisebbik leányt illette. A nagyobb darab szántókat, kaszálókat néha még egyforma darabokra szétmérték (*ëgyoszló földek*), de gyakrabban a parcellák között, nagyságuk és értékük szerint közös megegyezéssel választottak. Régebben *kézen fogott közbírák* (felkért emberek) segítettek az osztásban, és erről rendszerint *osztájlevelet* állítottak ki. Ha a leány *kiállítást* (kelengyét) kapott, ennek becsértékét levonták az ő részéből.

A terményekben tett károk esetén a gazda a kár okozójával vagy ha ez ismeretlen maradt, a *mezőpásztorokkal* igyekezett természetbeni vagy pénzbeli kártérítésben kiegyezni. Ha ez nem sikerült, a községi bíróhoz fordult, aki egy *esküdt* (tanácsos) kíséretében ment kárbecsülni, vagy két tanácsost, *bëcsüst* küldött ki. A becslés kosár krumpliban, csó vagy kosár kukoricában, számszerűen megjelölt répában, tökbën, fej káposztában, kéve vagy kupa gabonában, porció szénában, sarjában, de a felek kívánsága szerint pénzértékben is történhetett. Ide kívánczó közmondás: „Ne menj harmaton fűbecsülni, s vasárnap leányt kérni!” A harmatos fűben ugyanis nem látszik a valóságos kár, vasárnapra pedig a legrendetlenebb leány is takarít és kiöltözik.

A gazdálkodás évi mérlege

A faluban alig volt néhány olyan gazdaság, amely egy átlagos termésű esztendőben a család szükségleteit az *újig* (új termésig) biztosítani tudta. Igen fontos volt tehát, hogy a gazda számon tartsa az évi munka eredményeit.

A terméseredményt szálastakarmányból, krumpliból, kukoricából (csövesen), répából, tökből, káposztából szekérben, a szemespaszulyt, gyümölcsöt vékában, a tökmagot vékában, majd a nagybajtben ütött olaj mennyiségében tartották számon. Az esztenáról kapott költséget komponában és fontban, később kilóban, a tehének, esztenára nem adott fejős kecskék tejét napi kupában, majd literben ismerték. Számot vetettek továbbá a zöldségfélék jónak, közepesnek vagy gyengének minősíthető terméseredményeivel (ez volt egyik pénzforrásuk), valamint a megölt egy, ritkábban két disznó *kőccségével*²⁷ is. A gabonatermést kalangyában, majd cséplés után vékában tartották számon. Tudták, hogy hány vékás mindenik *szűszék* a *hiuban* (padlásán), *pityókaászok*²⁸ a pincében.

Ki tudták számítani az egy véka féreje, egy-egy parcella vagy akár az azonos maggal bevetett, beültetett összes parcellák átlagtermését is kalangyákban, vékában, szekérben, a szemesgabonát kg-ban is. Ismerve így az évi munka eredményeit, eszerint minősítették a termést rossznak, gyengének, közepesnek vagy jónak.

A gazdálkodás eredményei már aratás, kaszálás táján mutatkoztak, és elkezdődött a számvetés. Levonva a terheket: adók, *téksák*, természetben és pénzben fizetendő bérek papnak, kántornak, harangozónak, *baktérnek* (éjjeliőr) *pógárnak* (községi szolga, egyúttal dobos és postás), majornak, csordapásztoroknak, mezőpásztoroknak, vámok a cséplésnél, őrlésnél, ványolóban, olajütőben, *töllesztő* (banki kölcsön) részletei és kamatai stb., a gazda számot vetett azzal, hogy lesz vagy nem lesz elegendő az újig, miből lesz értékesíthető fölösleg, mivel kell szűkőn élni. Különösen fontos volt a takarmánymennyiség jó számítása: hány állatot teltethet ki, hányat kell eladnia az őszön; mennyi takarmányt adhat el vagy kell beszereznie; esetleg hány állatot vásárolhat, hogy kiteleltetve és feljavítva jobb áron eladhassa a tavaszon. Az állatállomány volt a legfőbb pénzforrás. Ha *nem ütte a széje a hosszát* – és ez igen gyakori volt –, pénzkeresetre kellett menni: fuvarozás, szekeresesség, faragó, kőtörő, napszám; kevés család volt, amelyből a lányoknak nem kellett *szolgálóba* menniük városra – ha nem egész évre, legalábbis koraősztől nyár elejéig.

JEGYZETEK

¹ Kirakóvásárok: tavaszi vagy böjti vásár az *Oculi-vasárnap* (húshagyo vasárnapot követő harmadik vasárnap) utáni szerdán és csütörtökön; nyári vásár az *Úrnappja* (pünkösöd utáni második csütörtök) utáni első hétfőn és kedden; őszi vásár október 4-én; téli vagy karácsonyi vásár december 21-én. Az ezeket megelőző napokon országos állatvásárokat tartottak, továbbá szeptember 28–30-án még külön országos baromvásárt is. A keddi *hetivásárok* alkalmával is volt *fickóvásár*: állatvásár szerényebb felhajtással.

² A marosvásárhelyi kiadású, 1938-as *Székely naptárban* például a hónapok után bőven hagytak helyet feljegyzéseknek, majd a szépirodalmi rész után következett a gazdasági, méhészeti, halászati, vadászati, kertészeti, étrendi, gyógynövénygyűjtési, ivarzási és ellési, valamint országos vásártartási naptár, táblázat; elsősegélynyújtási és sok más hasznos tudnivaló és tanács; továbbá lábön álló, gömb- és faragottfa köbözési táblázatok, szorzótábla, úgyszintén a régi mértékegységek átszámítási kulcsai. Ez utóbbiak közül ide iktatjuk azokat, amelyek Udvarhely vidékét is érdekelhették:

Hosszmértékek: 1 öl = 6 láb = 189,6 cm; 1 láb = 12 hüvelyk = 31,6 cm; 1 hüvelyk = 12 vonal = 2,63 cm; 1 vonal = 0,22 cm; 1 magyar mérföld = 8,353 km. Súlymértékek: 1 vámmázsa = 50 kg; 1 bécsi mázsa = 56 kg; 1 font = 32 lat = 0,56 kg; 1 lat = 1,750 dkg. Űrmértékek: 1 köböl (4 véka) = 120 l; 1 erdélyi véka = 23,1 l; 1 erdélyi veder = 12,4 l. Területmértékek: 1 magyar hold = 1200 négyszögöl = 43,166 ár; 1 katasztrális (osztrák) hold = 1600 négyszögöl = 57,546 ár; 1 kat. négyszögöl = 3,597 négyzetméter; 1 lánc = 1,896 ár.

³ *Cól*: régimódi hossz mérték, vö. n. *Zoll*: ua.

⁴ *Cólstock* vö. n. *Zollstock*: ua.

⁵ *Foszli* vö. n. *Pfloston*: ua.

⁶ *Stafl* vö. n. *Staffel*: ua.

⁷ *A Pallas Nagy Lexikona* szerint 1 láb = 0,3166 m = 12 hüvelyk; 1 hüvelyk = 12 vonal; 1 vonal = 2,198 mm; 1 bécsi rőf = 0,777 m, s ennek 4/5-e = 1 sing = 0,622 m.

⁸ *Eszt* vö. r. *stînă*: ua. Változatairól, gyakoriságáról és elterjedéséről Márton Gyula-Péntek János-Vöő István: *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Buk. 1977. 130–131.

⁹ *Kompona*: kétkarú mérleg. Vö. r. *cumpănă*: ua. Változatairól, gyakoriságáról és elterjedéséről Márton-Péntek-Vöő, i.m. 213–214.

¹⁰ Változatairól, gyakoriságáról és elterjedéséről Márton–Péntek–Vöő, i.m. 114.

¹¹ *Fertáj*: negyed(rész). Vö. kfn. *vierteil* (ir. n. *Viertel*): ua.

¹² *Kerneráj* vö. n. *Kellerei*: pincészet.

¹³ A környék egy másik jeles vékakészítő központját írta le Haáz Ferenc: *Udvarhelyszéki famesterségek*. Kvár 1942. 33–36: *A kéregvéka készítése Siklódon*.

¹⁴ *Kukujza* vö. r. *coacăză*: ua. Változatairól, gyakoriságáról és elterjedéséről Márton–Péntek–Vöő, i.m. 209.

¹⁵ A tárgyalt időszakban az állami erdészet és a közbirtokosság által évente meghatározott kiterjedésű fenyőerdő: a szabadtábla fáját is arányjogok szerint osztották ki. A közbirtokosság vezetősége a helyszínen becslés alapján minden szál fát kiköbözt, majd leszámolt. Egy megbízott minden szál fát két helyen *megcsapott*: a gyökér közelében, majd attól két arasznyival fönebb baltájával féltényérnyi sima lapot vágott. Ezekre 1-től kezdve sorszámokat ütöttek a karikára fűzött, egyik végükön 1–9 és 0 számjegyet viselő vasrudacsák segítségével. Az így kiköbözt és megszámozott fákat *listyára* vették. Kiszámították, hogy az összmennyiségből mennyi jut egy arányjogra, majd a jogosultak nevét és arányjogaik számát tartalmazó másik listára beírták a nekik osztott fák sorszámát. – E témáról bővebben Molnár Kálmán: *Adatok a Hargita népi erdőgazdálkodásához* [Kápolnásfalú]. A Székelykeresztúri Múzeum emlékkönyve. Miercurea-Ciuc–Csíkszereda 1974. 307–325. és *A Hargita népi erdőgazdálkodásához* [Szentegyházafalu] = *ND* 1978. 34–39. Vö. még Csergő Bálint: *A vörösfenyő Küküllőkeményfalva népi növényismeretében* = *ND* 1978. 40–50.

¹⁶ *Frustok* vö. n. *Frühstück*: ua.

¹⁷ *Ficsor* vö. r. *ficior, fecior*: fiú, legényke. Változatairól, gyakoriságáról és elterjedéséről Márton–Péntek–Vöő, i.m. 137.

¹⁸ *Mióra* vö. r. *mioară*: ua. Változatairól, gyakoriságáról és elterjedéséről, Márton–Péntek–Vöő, i.m. 259–260.

¹⁹ *Cáp*. vö. r. *țap*: ua. Változatairól, gyakoriságáról és elterjedéséről Márton–Péntek–Vöő, i.m. 90–91.

²⁰ Szinnyei József: *Magyar tájszótár*, I. Bp. 1893. 688. szerint a *géra* „kiforrott sós vízből kivált só”. Szóatán is volt egy igen magas sótartalmú *gérafürdő*.

²¹ *Gügyü*: igen zavaros, felkavart, iszapos víz. Szinnyei, i.m. 738. ezt a jelentését nem ismeri. Vö. *gübe*: folyóvíz olyan mélyebb és csendesebb kis szakasza, amelyet halterelés és fogás végett rúdakkal *felgübülnek*; *felgübülés*.

²² A témához bővebben István Lajos: *A korondi sósvíz és használata* = *ND* 1978. 101–106.

²³ *Lunguj* vö. r. *lung*: ua. Változatairól, gyakoriságáról és elterjedéséről Márton–Péntek–Vöő, i.m. 241.

²⁴ *Mokán* vö. r. *mocan*: több hasonló, részben pejoratív jelentéssel is. Változatairól, gyakoriságáról és elterjedéséről Márton–Péntek–Vöő, i.m. 262–263.

²⁵ Jó fél évszázaddal ezelőtti részletes leírás Haáz Ferenc Rezsőtől: *A udvarhelyszéki székely szekér*. Népr. Ért. XXIV(1932). 10–19. Újabb helyi monográfia Pusztainé Madar Ilonától: *Szekérekészítés és használat a székelyföldi Atyhán... Népr. Közl. XVIII(1973). 81–164. Vö. még Paládi-Kovács Attila: A magyar parasztság kerekcséskészítésének történeti és táji rendszerezése. Uo. 5–79.*

²⁶ Úgy tartották, hogy az istállótrágya hatása négy évre terjed. Ezt az időtartamot nevezték *ganyéhaszonnak*, és ezalatt a bérlő igényt tartott a földhöz. Ha a bérlő mégis megszűnt, a tulajdonos vagy az új bérlő kártérítéssel tartozott.

²⁷ *Kőccségnek* nevezték minden olyan élelmiszert, amely kenyérrel vagy puliszkával fogyasztható volt.

²⁸ *Pityókaászok*: általában téglalap alapú (1–1,5–2–3 m) krumplitároló, a pince egyik falánál vagy egyik sarkában néhány szál deszkával elkerítve, a tárolandó mennyiségnek megfelelő magasságban.